

1987 FEB 23

DR. SZELÉNDI GÁBOR
Kaposvár

Az eredményes nevelés alapja: a tanulók megismerése

Az 1978-as tanterv hangsúlyozza, hogy a pedagógus a legfontosabb tényező a tanulók nevelésének folyamatában. Ez szükségessé teszi, hogy irányító tevékenysége tudatosabbá váljék. A pedagógus csak akkor képes az elérendő cél érdekében a tanulók egyéni sajátosságait figyelembe venni, ha ismeri és alkalmazza azokat a módszereket és eljárásokat, amelyek a tanulók előzetes ismereteinek és fejlettségi szintjének, a tanulást segítő és gátló tulajdonságainak és állapotainak feltárásához, a tanulási folyamatokat kedvezően befolyásoló tényezők megteremtéséhez szükségesek. Vagyis, ha magáévá teszi a korszerű pedagógiai szemléletet. (1) Ebben a folyamatban megkülönböztetett szerepe van az osztályvezetőknek, osztályfőnököknek. Feladataikat a Rendtartás (2) a következőkben határozza meg: „az osztályfőnök nevelőmunkáját folyamatosan tervezi, ennek írásos dokumentuma a foglalkozási terv, valamint a tanulók személyiségének alakulásáról készített egyéni feljegyzés. Feladata a tanulók személyiségének alapos, sokoldalú megismerése, differenciált fejlesztése.” „Személyiség- és közösségfejlesztő munkájának eredményessége érdekében együttműködik az osztályban tanító szaktanárokkal, ill. az osztály tanulóival kapcsolatba kerülő többi pedagógussal (napközis és diákotthoni nevelőkkel, szakkörvezetőkkel stb.).”

„Az osztályfőnök összehangolja az iskola és a család nevelőmunkáját, együttműködik növendékei szüleivel. Ennek során az osztályfőnök megbízásának első évében a tanulókat otthonukban meglátogatja, majd szükség szerint végez családlátogatásokat.” Az osztályfőnök által irányított nevelési folyamatban jelentős szerep hárul az osztályban tanító többi pedagógusra is, akiknek feladatairól a Rendtartás így szól: a pedagógus feladata, hogy a tanulók magatartásáról és tanulmányi munkájáról – szükség szerint – tájékoztatja az osztályfőnököt és a szülőket.

A tanulók nem ismeréséből vagy félreismeréséből súlyos pedagógiai hibák származhatnak. Ilyenkor nem vagyunk képesek az elérendő nevelési célhoz szükséges hatások, eljárások nyújtására, nem tudjuk megfelelően fejleszteni tanulóink személyiségét. A materialista pszichológia tétele, hogy az ember tudata és személyiségének pszichológiai sajátosságai tevékenységben alakulnak ki és jutnak kifejezésre. Ez a tény széles távlatokat nyit meg abban az irányban, hogy szükséges tulajdonságait tevékenységének helyes megszervezésével alakíthassuk, és hogy az embert cselekedetein át megismerhessük. Tanulóinkat tehát sokoldalúan, tevékenységük különböző formái alapján kell tanulmányoznunk. A játék mellett a legfontosabb tevékenységük a tanulás, ezért elsősorban a tanulás folyamatában kell a személyiséget vizsgálnunk. Ebben meghatározó szerepe van az iskolai munkának, benne a tanítási órának, ezért a következőkben a tanítási óra megfigyelési lehetőségeit vesszük számba.

A tanuló megismerése a tanítási órán

1. A tanórákon a tanulónak számos pszichológiai sajátossága bontakozik ki, többek között itt nyilvánul meg az érdeklődése. Tudnunk kell, hogy mennyire érdeklődik a tanulás iránt, és mennyire az egyes tantárgyak iránt. Az elméletibb tárgyak vagy a gyakorlati munka köti le inkább. Az érdeklődési körök mellett az érdeklődés tulajdonságainak a mértékét is ismernünk kellene: terjedelmét, mélységét, tartósságát és aktivitását. Egyrészt a tanuló tanulmányi munkájára gyakorolt hatása miatt, másrészt a továbbtanulás megfelelő segítése érdekében. Ugyanis ezt csak a tanuló érdeklődésének és hajlamainak ismeretében tudjuk munkánkkel megalapozni és hathatósan továbbfejleszteni.

2. Az ember életében az egyes lelki jelenségek, sajátosságok közötti elválaszthatatlan kapcsolatra jó példa az érdeklődés és a figyelem viszonya. Mélységesen igaz az a megállapítás, hogy arra figyelünk elsősorban, ami érdekel bennünket, s ez így van a tanítási órán is. A gyermek figyelmének a vizsgálatánál fontos annak megállapítása: milyen könnyen és mivel lehet figyelmét kiváltani, tud-e eléggé koncentrálni egy-egy problémára, részcsелеkésre. Van-e benne képesség arra, hogy elég gyorsan átkapcsoljon egyik tárgyról a másikra, és ami a legfontosabbak egyike: mennyire tartós, állandó a figyelve?

Az órán tanúsított figyelmetlenségnek több oka lehet. Az egyik tanuló azért figyelmetlen, mert másra gondol, arra, ami őt jobban érdekli, mint a hallottak. A másik azért, mert nagyon eleven, mozgékony, nem tud egy helyben ülni, a harmadik még az előző óra hatása alatt van, amikor pl. jó jegyet kapott, a negyedik nem érti a pedagógus magyarázatát, és természetesen nem tud figyelni arra, amit nem ért. Nehezíti vizsgáladásunkat az, hogy többnyire külső megnyilvánulások, jelek alapján alkothatunk ítéletet arról, figyel-e a tanuló. Egyes tanulóknál korán kialakul a figyelemmegosztás képessége, s a közös munkában való részvétel mellett mással is képesek foglalkozni. S ha ez a látszólagos odafigyelés szokássukká válik, elég sok nehézséget fog okozni későbbi tevékenységükben. Nem tudnak majd semmit sem igazán, teljes szívvvel csinálni.

A gyermeki érdeklődés és figyelem megismerése közben nem elég a tényeket felfedni, keresni kell a kiváltó okokat is, feleletet kell adnunk a miért kérdésre is. Gondosan kell mérlegelni azt a helyzetet, amelyben a tanuló sajátosságai előfordulnak. Ugyanis megeshik, hogy rendkívüli, szokatlan körülmények között nem a rá jellemző vonásokat mutatja. Valamely nagyon örömteli vagy nagyon szomorú esemény is figyelmetlenné, érdektelenné teheti az egyébként megfelelő figyelmű, érdeklődő tanulót.

3. Jó lenne mindig figyelembe vennünk a tanuló egészségi állapotát, közérzetét, kimerültségét. Ezek mind okai lehetnek a figyelem és érdeklődés változásának. Olykor testi fogyatékoság játszik meghatározó szerepet: gyenge látás, rossz hallás stb. A tanuló nem látja jól a táblát, a bemutatott eszközöket, vagy még nincs szemüvege vagy húzódozik viselésétől, mindez kihat figyelmére, egész tanulmányi munkájára. Az érzékszervi vagy más testi hiba, kisebb fogyatékoság mellett fel kell figyelni arra is, hogy mennyire fejlett a tanuló érzékenysége például a hangok és a színek megkülönböztetésében. Ismernünk kell egészségi állapotának adatait: volt-e vagy van-e olyan betegsége, amely befolyásolhatja iskolai munkáját, magatartását, mert ez minden órán szerepet játszhat, nemcsak a testnevelés-, rajz-, ének-zene órákon, hanem kezdve az alsó tagozatos olvasóórától a technika és a többi tantárgy óráin.

4. Világosan kitűnnek az órákon a tanuló intellektuális tulajdonságai és megismerő tevékenységének módjai. Arra a fő kérdésre keresve választ, hogy hogyan sajátítja el a tanuló az anyagot, a figyelem és érdeklődés mellett szükséges ismernünk a felfogóképességét. Gyorsan képes-e megérteni az új anyagot? Milyen anyagot ért meg

nehezen? Nem szokott-e hozzá a felületes megértéshez, jól megragadja-e a lényegét? Megmutatkozik-e az ismeretek megértésében önálló gondolkodása, vagy pedig a betanult sémákat igyekeznek használni? Ezzel kapcsolatban az emlékezet erősségét is lemérhetjük az órán. Hogyan tanul a gyermek, milyen emlékezeti típushoz tartozik: látási (vizuális), hallási (akusztikus) vagy mozgási (kinesztétikus). Emlékezeti tulajdonságai milyenek, gyors vagy lassú a bevésés nála, tartósan tud-e megőrizni ismereteket, hogyan képes azt felidézni, elmondani, pontosan vagy pontatlanul, lassan vagy gyorsan. Vajon igyekeznek-e iskolán kívül – olvasás, múzeum, színház, mozi látogatása vagy a tévé nézése révén – ismereteket szerezni és milyeneket?

5. Tanulóink képzeletének fejlettsége mind az ellenőrzések, mind az új anyag feldolgozása során, dolgozatok és más munkák elkészítése közben megmutatkozik. Különösen gazdagon nyilvánulhat meg a magyar- (olvasás, fogalmazás), a környezetismeret-, a rajz-, a technikaórákon, de a matematikában éppúgy, mint a történelemben. A képzelet működése mellett gondolkodásának fejlettsége is feltárul nemcsak az új anyag megértése során, hanem a feladatok, problémák megoldásában is. Ezekben mind a problémának, élethelyzetnek gyors, egy legjobb megoldásra törekvő módja is érvényesülhet, a konvergens gondolkodásmód, mind a több megoldásra, variációra törekvő divergens gondolkodásmód. Ez utóbbi alapja a kreatív gondolkodásnak, az alkotóképességnek, mely mind a gondolkodás, mind a képzelet működése során az eredeti, az újszerű megoldásokra való törekvésben és ezek megtalálásában, kidolgozásában alakulhat ki, fejlődhet tovább. A tanítási órákon megfigyelhető, hogy a tanuló képes-e önálló megoldásra, törekedik-e újszerű feleletekre a kérdésre válaszolva, tudja-e alkalmazni eddig megszerzett ismereteit. Megfigyelhetjük a tanuló beszédmódját, mely jól kifejezheti logikus gondolkodását, fejlett képzeletét. Képes-e világosan megfogalmazni gondolatait, vagyis amit gondol, azt érthetően ki tudja-e fejezni, s ezt szóban vagy írásban képes pontosabban megtenni?

6. Az órákon – a különböző tantárgyak meg az osztályfőnöki órák során – megfigyelhető a tanuló vilásképe, fejlődő világnézete is. Milyen világnézeti problémákkal foglalkozik, honnan származnak ezek, és milyen válaszok alakulnak ki benne? Vajon az iskola és a család hatására helyes irányban alakul-e vilásképe, nincs-e benne bizonytalanság, kétely az esetlegesen eltérő hatások eredményeként: például a materialista iskolai nevelés és a vallásos otthoni nevelés ellentétes hatásaira. Ez ma nálunk jelentős nevelési gond, mely teljesen eltérő súllyal jelentkezhet településenként, de egy-egy osztályban vagy családban is.

7. A tanórákon megmutatkoznak a tanulók jellemének különböző jegyei, így a munkához való viszony, a munka teljesítményének mértéke. Hogyan tanul, hogyan dolgozik a gyermek: örömmel, lelkiismeretesen? Saját adottságaihoz viszonyított követelményszintje van-e, mik motiválják, indítják ezek elérésére: a lelkiismeretesség, a munkaszeretet vagy más motívumok (szülői jutalmazás, büntetés)? Van-e kiemelkedő eredménye valamelyik tantárgyból, miből ered ez – hajlamból, adottságokból, szorgalomból? Valamelyik téren átlagon aluli teljesítményt mutat-e fel és miért? Utaljunk itt a koegzisztencia törvényére, amely szerint az emberek a különböző területeken, tárgyakból különböző fejlettségi szintet érnek el, így egyikük a természettudományok, másikuk az emberrel kapcsolatos ismeretek megszerzésében fogékonyabb, a harmadik az ismeretek alkalmazásában. Megismerve valakinek az „erős” oldalát, az ott elért eredményeit, sikereit fel tudjuk használni a gyenge oldalának fejlesztésében. Mindez fokozott mértékben érvényes a fejlődésben lévő tanulóra, a különböző tantárgyak tanulására.

8. A gyermek az iskolában, az órán társak között él, közösségben. Ez ad lehetőséget arra, hogy megismerjük viszonyát a közösséghez, társaihoz, tanítóihoz és önma-

gához. Fontos adat számunkra, hogy bizalommal közeledik-e a felnőttekhez, hogyan fogadja tanítója útmutatásait, megjegyzéseit, az ösztönzést, dorgálást egyaránt. A tanulást irányító motívumok egyike: hogyan viszonyul a tanuló saját előmenetelének és magatartásának értékeléséhez. Ebben az érdekel bennünket, hogy az osztályzatot mint tanulmányi munkájának helyes értékelését fogja-e fel, amely további munkára ösztönzi, vagy közömbös az osztályzat iránt, vagy éppen túlértékeli, szinte hajhássza a jó jegyet.

9. Különösen nagy a jelentősége a tanuló jellemzése szempontjából a társaihoz való viszonyának. Kikkel és miért barátkozik, és miben nyilvánul ez meg? Helyes hatással van-e vajon mindkét félre ez a kapcsolat? Van-e a tanulónak hatása, befolyása társaira, és ez milyen irányú? Megmutatkoznak-e a közösségben élés szabályai a tanuló magatartásában, tud-e fegyelmezetten, a kulturált együttélés szabályai, szokásai szerint mozogni az osztályban? Milyen jellemvonásai észlelhetők: udvarias, durva, sértődékeny, irigy vagy elnéző? Érez-e felelősséget az osztályáért, érdeklődik-e társai iránt, segíti-e őket tanulmányi és más jellegű problémáikban? Nem közömbös az sem, hogyan fogadja tanuló társainak sikereit vagy kudarcait. Az órákon felszínre kerülhetnek személyiségének olyan vonásai, mint a szerénység vagy önteltség, önbizalom vagy csüggedés, becsületesség, őszinteség, felelősségérzet saját tetteiért, a kötelességtudat vagy ezek hiánya.

10. Világosan lemerhetők az órákon a tanulói személyiség akarati tulajdonságai. Cselekedeteinek tudatossága és célirányossága milyen mérvű, mennyire önálló, nem nagyon befolyásolható-e? Milyen mértékben van meg benne a kitartás, a nehézségek leküzdésének a képessége, az erre való törekvés. Különösen az érdeklődési köreitől távolabb eső tevékenységek vagy a szükséges adottságok és előzetes ismeretek hiánya esetén. Mennyire rendelkezik kezdeményező képességgel és önuralommal. Ez utóbbi mind a társaihoz való viszonyában, mind a nehezebb problémák megoldása során vagy a sikertelenség esetén egyaránt megmutatkozik-e? Fontos annak megfigyelése, hogy cselekvéseiben hogyan nyilvánul meg a magatartást és cselekvést megkönnyítő szokásrendszer, amely nélkül nehezen tudunk az osztállyal megfelelően együtt dolgozni. Nemcsak a viselkedést szabályozó szokásrendszerrel van szó, hanem a munkához, a tanuláshoz szükséges szokásokról: a munka- és rendszeret, a pontosságra törekvés stb.

11. Valamivel bonyolultabb a tanulók érzelmi életének a megismerése a tanórán, mivel az emocionális vonások nehezebben bontakoznak ki itt. Mégis a gyermeki személyiségnek ezeket az oldalait is fel lehet tárni bizonyos mértékig. A jó megfigyelő képességgel rendelkező pedagógusok a tanuló érzelmi életének gazdagságát vagy szegénységét is felfedezik. Azt, hogy mit szeret és mit gyűlöl, s mi az oka ezeknek az érzelmeeknek. Kimutatja-e érzelmi állapotát vagy elrejtí, milyen a sajátos, az uralkodó alaphangulata, s ez mennyire befolyásolja tanulmányi munkáját vagy társaihoz való viszonyát? Vannak-e indulatai, s tud-e rajtuk uralkodni? Az egyes tantárgyak tanulásával kapcsolatban milyen érzelmeik vehetők észre a tanulóknak; a magasabb rendű érzelmeik közül utaljunk az erkölcsi érzelmeire, így a szeretet a társak iránt, a pedagógusokkal szemben, vagy az egyik legnemesebb emóciónk: a hazaszeretet, hol, milyen mértékben, milyen tartalommal jelentkezik. És még folytathatnánk a sort a tanulók érzelmi életének megismerésével kapcsolatos kérdésekről, feladatokról – így az intellektuális érzelmeik világát feltáró tennivalókról (tudásvágy, a nehéz feladatok legyűrítésével kapcsolatos érzelmeik), a munkával kapcsolatos érzelmi sajátosságainak feltárása. Ezek a szempontok – úgy gondolom – azt is megmutatják: mennyire nem lehet elszigetelten szemlélni a tanulók egyes lelki jelenségeit, mert ezek állandóan és együtt hatnak cselekvéseikre, viselkedésükre. Az erkölcsi érzelmeik akkor jelentkeznek világosabban náluk, amikor világnézeti jelentőségű kérdések kerülnek szóba – magyarórán, olvasástánításban, környezetismeret- vagy történelemórán, amikor egyik vagy

másik történelmi személyiséghez, olvasmány, irodalmi mű hőséhez való viszonyban nyilvánulnak meg, nemcsak a tanuló erkölcsi érzelmei, hanem a meggyőződése is, azaz érzelmei, nézetei és az ezekkel kapcsolatos személyes állásfoglalásai is.

A tanuló tárgyra és személyre irányuló érzelmei közül már az órákon megmutatkoznak a pedagógusokhoz, a társakhoz fűződő érzelmek mellett a másik nem iránti érzelmek, amelyek konstataciója mellett mindig figyelembe kellene vennünk ezek hatását a tanulók cselekedeteire, tanulmányi munkájukra mind pozitív, mind negatív értelemben.

A tanórai megfigyelés néhány problémája

A tanulók megismerésére irányuló tevékenységgel kapcsolatban utalunk a következő problémákra, a megfigyelésben előforduló hibákra.

1. *A felületesség.* Olykor előfordul, hogy az első benyomás, mit a gyermek a pedagógusra tett, meghatározza kettejük viszonyát. A tanulónak egy-két megnyilatkozása néha megteremti azt a reputációt, mely megmarad akkor is, ha a gyermek további viselkedése ennek ellentmond. A tanuló alkott felületesebb és gyakran helytelen elképzelésnek az a magyarázata, hogy a pedagógus csak a feltűnő tulajdonságok alapján vonja le következtetéseit, anélkül, hogy a gyermeki személyiség minél teljesebb megismerésére törekedne.

2. *A tanuló fejlődéstörténetének nem ismerése.* A tanítónak, tanárnak nemcsak meg kell értenie a tanuló egyéniségét – bár ez sem kevés –, ahogy az adott időpontban mutatkozik, hanem ismernie kell a személyiségvonások eredetét is. Ez többször még elmarad. Pedig szükséges a tanuló fejlődéstörténetének finom megismerése, ezen belül a fejlődési tendenciának a megállapítása: mi növekszik, vagy mi hal el benne. Nem közömbös például, hogy most van kialakulóban vagy szűnőben olyan vonása, mint a durvaság vagy az önkritikai hajlam.

3. *A tanuló öncélú tanulmányozása.* A jó pedagógus a gyermekek megfigyelése közben soha nem feledkezik meg a pedagógiai célról. A tanulónak azokat a vonásait igyekszik megkeresni, amelyek nevelésének alapját képezik, vagy amelyeket át kell alakítani, meg kell szüntetnie. Elengedhetetlen a tanuló személyiségének aktív tanulmányozása, vagyis ne csak a tények pusztá konstatalására szorítkozunk, hanem szüntelenül törekedünk a pozitív tulajdonságok kifejlesztésére, a negatív vonások megszüntetésére.

4. *A sokoldalú és rendszeres tanulmányozás hiánya.* Fontos követelmény: a tanulókat tevékenységük legkülönbözőbb formáiban, rendszeresen kell megfigyelni. A megfigyelés adatait nem elszigetelten, hanem egymással összefüggésben kell felfognunk. Ugyanannak a személyiségvonásnak ugyanis más a szerepe, jelentősége két különböző személyiségnél. Az erős akarat például párosulhat durvasággal, egoizmussal, de lehet humanista, a közösségért élő ember (fiatal) vonása is. Éppen ezért helytelen lenne csupán arra szorítkozni, amit a pedagógus a tanórákon tapasztal. Nagyon gazdag lehetőségeket nyújt a tanulók megismerésére a tanítási órán kívül végzett munka – ifjúsági mozgalom, rendezvények, kirándulások, társadalmi munka –, de jelentősen segíthet a tanulók egymásról adott véleménye, és nem utolsósorban a családdal való kapcsolatok megfelelő kihasználása e téren. A szülőkkel otthon, az iskolában történő találkozások, beszélgetések, tapasztalatcserék. A szülőktől kapott szóbeli információkat néha kiegészíthetik az írásos információk arról, hogy ők milyenek ismerik saját gyermekeiket. Sajnos, az utóbbi időben kezd eluralkodni a szülőkkel való kapcsolattartásban az írásbeli mód, és háttérbe szorul a személyes kontaktus, az élő kapcsolat, a beszélgetés,

mely többet feltárhat a gyermeki személyiségből, az erre vonatkozó tapasztalatokból, mint bármely kérdőív.

Nevelőmunkánk fő feladata a közösségi ember kialakítása. Ebben a munkában szoros egységben kell megvalósítanunk a közösségi nevelés és az egyéni bánásmód elvét, az egész csoport, osztály fejlesztését, s benne az egyének nevelését. Úgy kell megválasztanunk a módszereket, hogy ezt a kettős célt szolgálják, az értékes közösségben élő fejlett személyiségek kinevelését. Ehhez adhat alapot a tanulók minél teljesebb megismerése a tanítási órákon.

FELHASZNÁLT MŰVEK

- [1] Az általános iskolai nevelés és oktatás terve, 2. kiadás, 1983. Művelődési Minisztérium, főszerkesztő: dr. Szébenyi Péter.
[2] Rendtartás az általános iskolák számára, 1983. Művelődési Minisztérium, Bp. Tankönyvkiadó.

TOVÁBBI SZAKIRODALOM

1. Osztályfőnöki kézikönyv, az általános iskola 1-4. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Bp. 1973. szerk.: Majzik Lászlóné dr.
2. Osztályfőnöki kézikönyv, az ált. isk. 5-8. osztálya számára, Tankönyvkiadó, 1980, szerk.: Majzik Lászlóné dr.
3. Kardos Lajos: Általános pszichológia, Egyetemi tankönyv, Bp. 1970.
4. Nevelőmunka az ált. iskola 1-4. osztályában, Tankönyvkiadó, Bp. 1969, szerk.: dr. Pataki Ferenc-Majzik Lászlóné dr.

ZÉTÉNYI IMRÉNÉ
Debrecen

A tehetségek kibontakoztatásáért

„Tehetségtelenek sokan vannak, és védik egymást. Meg kell kímélnünk a tehetséges embert – ki egész energiáját szellemi és erkölcsi életének elmélyítésére és alkotó munkára fordítja – attól, hogy erejét a tehetségtelenek védőgyűrűjének áttörésére pazarolja.”

Nagyon mainak tűnő a mondás, pedig ezt 1918-ban fogalmazta meg *Révész Géza*: *A tehetség korai felismeréséről* írott munkájában.

A tehetség definícióját többen is meghatározták napjainkban, amikor már nem is a tehetség felismerésével foglalkozunk, hanem ezen túlhaladva, az elitképzéssel.

Míntha már itt sorakoznának képzésre várva a kiszűrt tehetségek.

Hol történik ez a szűrés, ha van ilyen? Az óvodában? Az általános iskolában? Vagy már a szülő belelát csemetéjébe, és közli, hogy a gyermekem ilyen és ilyen tehetséggel rendelkezik, kérem ezek szerint továbbképezni. Mikor és hány éves korban történjen a kiválasztás?

Gondolom – nincs határkö, amely jelölné, hogy itt és most, ettől az időtől mehet a gyermek a kiválasztottak közé.

És a szegény kis tehetségtelen (ha van ilyen), ő hol marad? Ki meri kijelenteni egy-fejlődő palántáról, hogy ez igenis mehet, ez pedig maradjon.